

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

"En hästskalle i murgrunden" : arkeologiska och folkloristiska exempel på byggnadsoffer i Finland under historisk tid

Hukantaival, Sonja

Fornvännen 2011(106):1, s. [43]-53 : ill.

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2011_043

Ingår i: samla.raa.se

»En hästskalle i murgrunden»

Arkeologiska och folkloristiska exempel på byggnadsoffer i Finland under historisk tid

Av Sonja Hukantaival

Hukantaival, S., 2010. »En hästskalle i murgrunden». Arkeologiska och folkloristiska exempel på byggnadsoffer i Finland under historisk tid. (A horse skull in the foundation. Archaeological and folkloristic examples of building deposits in Finland in historic times.) *Fornvännen* 106. Stockholm.

Unlike for example in Sweden, building deposits have not been studied systematically in Finland until recently. In this paper folkloristic, ethnological and archaeological sources from Finland are briefly presented and compared with recent results from southern Scandinavia. There seem to have been similar rules for the choice of artefact up to modern times in Finland as in southern Scandinavia. But there is a significant difference in the choice of the hearth as a context for the deposits. In southern Scandinavia the hearth was seldom chosen for deposits during historic times while in Finland such deposits are common.

Sonja Hukantaival, Arkeologia, FIN-20014 Turun Yliopisto (Åbo universitet), Finland. sonja.hukantaival@utu.fi

»Byggnadsoffer» – definition, diskussion och problem

Ett byggnadsoffer är ett föremål (artefakt, eko-fakt eller geofakt) som man deponerat avsiktligt i en byggnadskonstruktion. Så långt låter det väl relativt enkelt, men när man funderar vidare på saken uppstår några frågor. Varför finns ordet »offer» i begreppet? Betyder det här att alla föremål man gömt avsiktligt i hus är byggnadsoffer? Hur kan man särskilja avsiktliga depositioner från tappade föremål?

De ovannämnda är några av de frågeställningar som återkommande dyker upp i forskningen om deponerade föremål i byggnader. Offerbegreppet har diskuterats i många sammanhang (t.ex. Carlie 2004, s. 24–25; Beilke-Voigt 2007, s. 18–23; Falk 2008, s. 39–45) och flera har konstaterat att begreppet är problemfyllt. Problemen ansluter sig till offerbegreppets etablerade betydelse,

d.v.s. meningen som en gåva till övernaturliga väsen. När man använder ordet finns faran att våra tolkningar påverkas och vår förståelse begränsas. Några har valt att överge ordet »offer» och använda andra begrepp. Till exempel menar Anne Carlie att offerbegreppet borde tonas ned för att vi då kan inta en mera öppen attityd till alternativa tolkningar av de arkeologiska fyndens betydelse och funktion. Hon använder i stället det mera neutrala begreppet »rituell nedläggelse» (Carlie 2004, s. 17–18). Men när man flyr från vargen så möter man trollen, för begreppet »ritual» är nästan lika omdiskuterat som »offer» (se t.ex. Brück 1999; Bradley 2005, s. 16, 19, 34–35; Falk 2008, s. 45–56). Joanna Brück (1999) går faktiskt så långt att hon anser att vi helt borde överge ordet »ritual»: det är så problematiskt och får oss att missförstå forntida handlingar, menar hon.

Jag ska återkomma till en liknande diskussion längre fram i avsnittet om betydelser och tolkningar. Andra forskare, som till exempel Falk (2008, s. 45), har valt att fortsätta använda offerbegreppet. Hon använder termen för att beskriva en depositionstyp, och alltså inte som analytiskt redskap. Detta på grund av de många tvektidigheter och implicita budskap som offerbegreppet innehåller.

I andra språk, som till exempel engelskan och finskan, är det relativt lätt att undvika använda offerbegreppet. Engelskans *deposit* är ett etablerat begrepp inom arkeologin, som inte innehåller likadana implicita budskap som *sacrifice/offering*. Ordets andra betydelser inom finansvärlden tycks inte störa användningen inom arkeologin. På finska har jag valt att använda ordet *kätkö*, som direkt översätts till substantivet (en) *gömma*. Jag har dock inte sett att någon skulle ha använt ordet *gömma* om fenomenet i den svenskspråkiga litteraturen. Slutligen är begreppsdiskussionen kanske inte så viktig, för vilket ord man än väljer så måste man i alla fall definiera i vilken betydelse man använder det.

I den här artikeln kommer jag i fortsättningen pröva att använda ordet *byggnadsgömma*. Ordet betyder i det här sammanhanget ett ting som man avsiktligt har gömt i en byggnadskonstruktion. Hittills betyder det alltså att alla avsiktligt gömda ting i hus är byggnadsgömmor. Om man ändå vill utesluta gömmor av någon viss betydelse från analysen, till exempel skattgömmor, får man definiera ordet annorlunda eller använda något annat ord. Jag utgår i det här fallet från idén att det i enskilda fall kan vara möjligt att särskilja avsiktligt gömda föremål från tappade, men det är svårare att ge en viss tolkning åt gömman utan kännedom om de gömmande människornas intentioner. Jag återkommer till det här påståendet längre fram.

Hur skiljer man då tappade föremål från avsiktliga gömmor? Faran är både att övertolka och att undertolka fynden. Om det till exempel rör sig om djurskelett kan man vara ganska säker på att ett skelett av ett större djur, som en häst, inte har hamnat i byggnaden av misstag. Mindre djur, speciellt katter, är besvärligare att tolka. Katter gömmer sig ju gärna i små hål och kan lätt bli inneslutna av misstag. Om man nu utesluter alla

kattfynd från analysen utesluter man ganska säkert (i ljuset av folkloren) också avsiktliga gömmor. Men man övertolkar lätt om man tar med alla kattfynd som gömmor. Syftet med det här exemplet är att visa att man måste överväga avsiktligheten av varje fynd och kanske vara redo till kompromisser.

Ilse Fingerlin (2005) har delat in föremål som hittas i byggnadskonstruktioner i fyra grupper. Hon menar att små föremål, som lätt kan falla genom golvspringorna (mynt, nålar, spelkort, knappor o.s.v.) och inte är så värdefulla att man skulle ha letat efter dem, är borttappade. Föremål kan också ha varit delar av tätningsmaterial i väggar eller under golv, oftast slitna textilier och läder- eller träföremål. Innan banker blev vanliga gömde man gärna värdefulla föremål och myntskatter i byggnader. Sådana skattgömmor ligger så att man tämligen lätt kunde gräva fram dem vid behov. De föremål som inte faller in i dessa tre grupper är ritualistiska gömmor, menar Fingerlin. Om man använder hennes kriterier för avsiktliga gömmor riskerar man dock att undertolka. Till exempel är mynt ett av de oftast gömda föremålen i den finska folkloren. Sanningen är dock också att mynt är lätta att tappa. I dessa fall kan man välja att ta med i analysen de myntfynd som hittas i en kontext där man inte så lätt kunde ha tappat dem (t.ex. under en hörnsten, mellan stenen och väggtimret eller under tröskeln), och utelämnat t.ex. enstaka mynt under golvet. Det är vad jag menar med kompromisser.

En byggnadsgömma är ett fynd i sin kontext. Fyndens kontext anges ofta som kriterium på den mest utforskade typen av gömma, den »ritualistiska». Till exempel pekar Carlie (2004, s. 19) på fyndens speciella placering i huset som ett av fyra kännetecken för rituella lämningar. De övriga tre är a) fyndens utmärkande karaktär, b) de visar spår av rituell behandling, och c) de påträffas i en sluten arkeologisk kontext. Byggnadsgömmorna hittas ofta vid härden, vid ingångar eller i hörn, men inte enbart. I sin diskussion om urskiljandet av avsiktligt deponerade föremål kritiserar Falk (2008, s. 30–38) dylika statiska definitioner som är utformade för att studera vissa artefaktgrupper eller vissa strategiska kontexter. För att inbegripa alla rituella depositioner utförda vid uppförandet eller ombyggnaden av ett hus uppmärk-

sammar hon alla föremål som placerats så att kontexten sluts genom den fortsatta byggnationen. Falk har till sin analys valt ut s.k. grundläggningsoffer, d.v.s. föremål som har gömmts när byggnaden uppfördes eller under en ombyggnad. Längre fram ska vi se att folkloren visar att man också har gömt föremål vid olika tillfällen under byggnadens brukningstid, och att det inte alltid är lätt att urskilja dessa från grundläggningsgömmorna. Eftersom arkeologer oftast utforskar rester av byggnader där bara grunden är kvar, lämnar de vanligen gömmor högre upp, t.ex. i takkonstruktionen, utanför diskussionen.

I motsats till exempelvis Sverige, där man kan säga att s.k. byggnadsoffer är ett välkänt begrepp både inom arkeologin och inom etnologin/folkloristiken (Falk 2008, s. 13), har man inte systematiskt utforskat byggnadsgömmor i Finland före min pro gradu-uppsats (Hukantaival 2006; de viktigaste resultaten återges i Hukantaival 2007). Orsakerna är nog flera. Säkert är dock att det inte beror på brist på material. Ätminstone det folkloristiska materialet är mycket rikligt, medan det arkeologiska är mera anspråkslöst. Jag håller på att samla dokumentation av sannolika byggnadsgömmor från historisk tid till en doktorsavhandling, och i min databas finns det för tillfället 517 folkloristiska exempel och 44 faktiska (arkeologiska eller etnologiska) fynd av byggnader med gömmor (det kan vara flera gömmor i en byggnad). Vid insamlandet tar jag hänsyn till *avsiktligheten* i fyndets kontext. Jag försöker utelämnatappade föremål och slumpmässigt skräp genom att begrunda varje exempel noggrant. Jag lägger märke till den allmänna fyndbilden i byggnaden och jämför fyndkontexten med den.

Nedan kommer jag att diskutera först den finska och finlandsvenska folkloren och sedan kort granska de arkeologiska och etnologiska fynd som finns i min databas i ljuset av Falks licentiatavhandling (2008). Längre fram diskuterar jag de förklaringar som tillskrivits byggnadsgömmor både i folkloren och av forskare. I det här sammanhanget återkommer jag till några problem jag nuddat vid ovan. Sist söker jag sammanfatta det som avhandlats och kasta en blick på kommande forskningsfrågor.

Folkloren i Finland

De 517 exempel på byggnadsgömmor jag har i min folkloredatabas är till största delen sådana som jag samlat från Finska Litteratursällskapets Folkminnesarkiv i Helsingfors. Folkminnesarkivets samlingar har vuxit fram sedan början av 1800-talet och byggnadsgömmorna hittas under teman folktro. En del av de finskspråkiga exemplen finns publicerade i serien *Suomen kansan muinaisia taikvoja* (Finska folkets forntida trolldom) och de finlandsvenska exemplen i min databas är publicerade i *Finlands svenska folkdiktning*. Folkloren upplyser om hur traditionen att gömma ting i byggnader såg ut under 1800-talet och tidiga 1900-talet. Den ger oss dessutom en möjlighet att fånga de förklaringar som förknippades med gömmorna under samma tid (om diskussion angående finsk folktro i arkivkontext, se t.ex. Issakainen 2004; om att använda folkloren tillsammans med arkeologin, se t.ex. Gazin-Schwartz & Holtorf 1999). Hittills kan jag inte se någon uppenbar skillnad mellan de finskspråkiga och de finlandsvenska uppteckningarna om byggnadsgömmor i folkloren.

»Då man ’mallat in’ det första varvet i ett nytt hus, lades en slant kanske i alla knutar, men åtminstone i bägge framknutarna. I synnerhet var det bra att göra detta i fåhus, ty då kunde inga onda önsknings skada kreaturen» (Korsholm, Fsvf. VII, 3, s. 184).

Av de föremål som folkloren nämner (fig. 1) är mynt vanligast (34%) och sedan kvicksilver (25%). Mynt kan vara gömda som enstaka, men också två, tre eller flera (t.ex. en påse med mynt) är omtalade. Ibland ska det vara ett mynt vid varje husknut, eller ett mynt klivet i fyra delar. Mynten ska ofta vara gamla silver- eller kopparslantar av typer som inte längre är i bruk. När tre mynt är nämnda ska de gärna vara präglade för olika kungar eller av olika kungariken. Speciellt en påse mynt kan vara omöjlig att skilja från en skattgömma. Kvicksilvret är oftast inneslutet i en fjäderpenna eller en liten flaska. Det är också vanligt att korn eller kornmjöl ska stängas in med kvicksilvret som »mat» till metallen.

Djurben väljes till byggnadsgömmor i 17% av fallen och av dem är största delen hästkranier

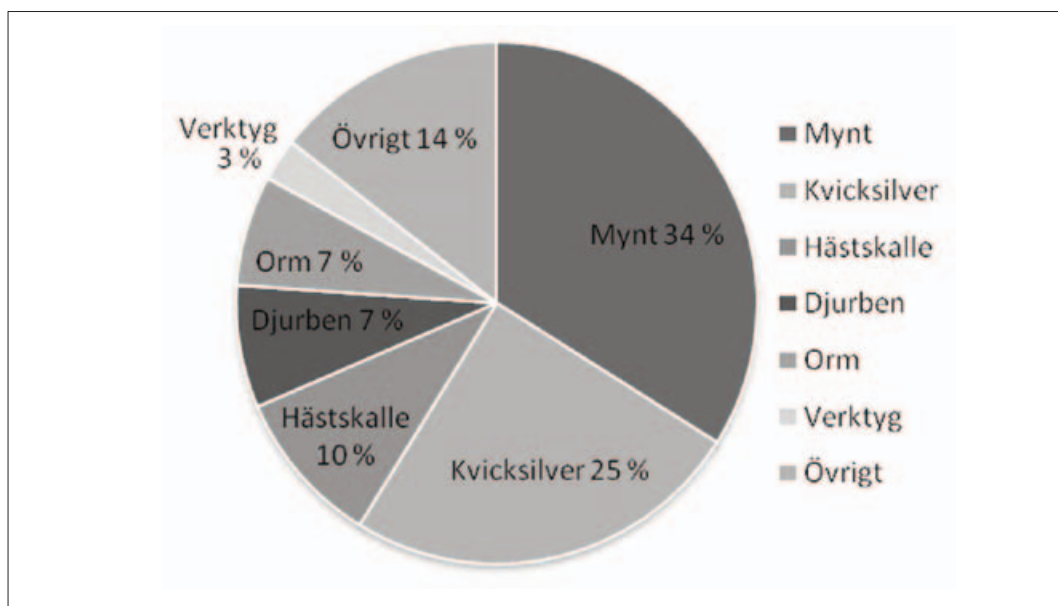

Fig. 1. Deponerade ting enligt den finska folkloren. —Deposited objects according to Finnish folklore.

(10%). Andra omtalade är ben av nötboskap, katt och hund. Även andra ben av häst än skallar är vanliga. Av vilda djur är björn, säl och några fåglar nämnda. Ofta är djurarten inte angiven alls. Ben av människor förekommer i några fall. Hela ormar eller ormhuvuden räknar jag inte med bland djurbenen. Sådana nämns i 7% av fallen.

Verktyg ingår i gömmorna i bara 3% av fallen. De som nämns är mestadels spetsiga metallverktyg (kniv, yxa, lie, skära, nål), men några träverktyg (klappträ, brödspade) förekommer också. I kategorin övrigt (14%) faller ett stort urval av olika föremål. Det handlar om t.ex. hästskor, stenåldersredskap (»åskviggas»), blykulor, bröd, ull eller annat djurhår, silver, röd tråd, sidor ur almanacka eller psalmbok, arsenik och svavel eller s.k. trollpåsar med diverse innehåll.

»För att få lycka i nya hus lade man kvicksilver i en liten flaska i tröskeln» (Korsholm, Fsvf. VII, 3, s. 183).

Ett föremål utgör ingen gömma utan sin kontext. Tre kontexter dominerar i folkloren. Tröskeln är valet i 26% av fallen och hörnen eller härden båda

i 21%. Takkonstruktionen (12%), vägglinjer (11%) och under golv (9%) följer därefter (fig. 2). I tröskelns fall handlar det ofta om ett hål man borrar och efter deponeringen täpper igen med en kork. Här är det oftast kvicksilver, mynt eller en orm/ett ormhuvud som gömts. Gömmor *under* tröskeln är dock också vanliga och urvalet av ting är då något vidare. Gömmorna i hörnen kan vara placerade under en hörnsten, mellan timret och stenen, eller mellan timren i knuthalsen (ofta då i första eller tredje varvet). Gömmor under hörnstenen kan ha mycket varierad karaktär medan det i de andra kontexterna oftast handlar om mynt. Dessa dominerar också gömmorna i taket, vilka oftast är i samband med takåsen, t.ex. under den eller i en urholkning i den. När gömmans kontext är en härd eller ugn handlar det oftast om hästskallar eller andra djurben. Ormar är också vanliga. Andra ting som nämns är t.ex. mynt, kvicksilver, hästskor och som kuriositet i ett fall också ett svärd. I väggen, ofta mellan timren eller under väggen, har man lagt t.ex. spetsiga verktyg, mynt, kvicksilver, djurben och stenåldersredskap. För en gömma under golvet har man också kunnat välja ting av olika karaktär, där alla de ovannämnda är möjliga.

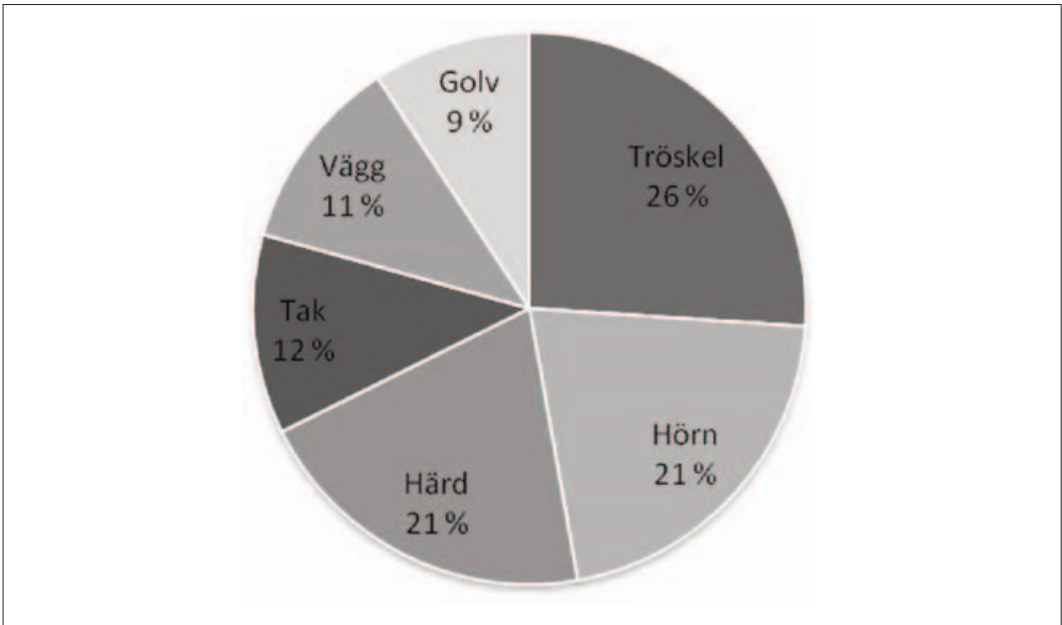

Fig. 2. Gömmornas kontext enligt folkloren. —The contexts of the deposits according to folklore.

»När man bygger en ny stuga, är det bra att lägga en hästskalle i murgrunden: den hindrar allehanda ohyra, såsom möss, råttor, loppor, löss m.m. att inkomma i stugan» (Korsholm, Fsvf. VII, 3, s. 264).

»Att gräva ner en katt under norra knutstenen av en annans fähus gör att han förlorar all lycka med kreaturen. Kattorna äro giftiga, säger man.» (Malax, Fsvf. VII, 3, s. 197).

»Rian, bastun o körkan ä lika heliga», har man sagt på Nyland (Fsvf. VII, 3, s. 571), men denna byggnadernas helighet tyck inte spela någon stor roll i folkloren om gömmorna. När byggnadens funktion uppges är det oftast frågan om boningshus (44%) eller ladugårdar (33%). Stall är också vanliga (15%). Andra byggnader är mycket fåtaliga (fig. 3). De som nämns är t.ex. fårhus, svinstia, bastu, ria (d.v.s. torklada), kyrka och härbre. Några skillnader finns mellan gömmornas kontexter i olika byggnader. Gömmor i hörnlägen är vanliga i alla byggnader, men gömmor i samband med tröskeln är betydligt vanligare i fähus än annars. Naturligtvis är gömmor i härden vanliga i byggnader med härd, d.v.s. boningshus, bastu eller ria. Det är också märkbart att de betydelser som man har knutit till gömmorna skiljer sig åt något när det är fråga om olika byggnader (se nedan).

Enligt folkloren lade man vanligtvis ner gömmor medan man byggde huset eller när det var nybyggt. Det fanns dock andra alternativ: t.ex. har man kunnat deponera i tröskeln när som helst under byggnadens livslängd. Även gömmor under golvet och hörnen har enligt folkloren varit möjliga då huset redan var färdigbyggt. I många fall har man gömt något när man har drabbats av olycka (ofta sjukdom eller död bland djuren) och några exempel visar att gömman måste förnyas efter en viss tid. Från fall till fall kan det därför vara omöjligt att veta när gömman är gjord. Gömmor avsedda att fördärva en grannes lycka lade man också oftast ner när byggnaden redan stod.

De arkeologiska eller etnologiska fynden och deras kontexter

I skrivande stund har jag 44 arkeologiska eller etnologiska fynd av byggnader med en eller flera

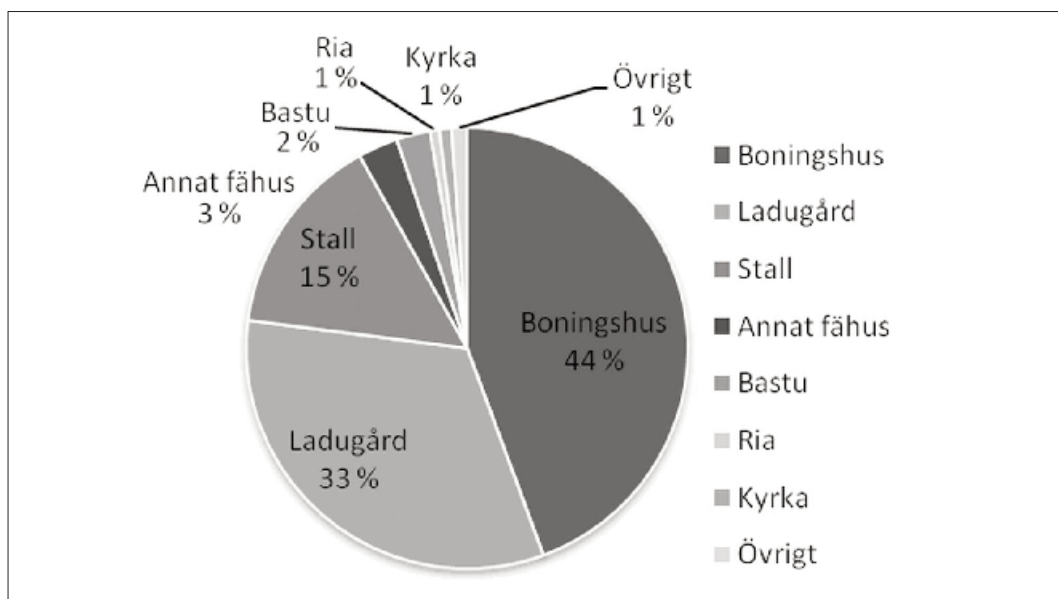

Fig. 3. Byggnader med gömmor i folkloren. —Buildings with deposits in folklore.

gömmor i min databas. Av byggnaderna är nio daterade till tiden 1200–1600, sexton till tiden 1600–1800 och nitton till tiden 1800–1950. Eftersom materialet är så litet är det fruktlöst att ännu försöka generalisera om hur traditionen har sett ut eller förändrats över tid. I stället kommer jag att spegla fynden (och folkloren) mot Falks observationer (2008) och ta upp några intressanta observationer av gömmorna i Finland jämförda med hennes material. Betonas bör dock att alla iakttagelser i det här skedet måste tas med en stor nypa källkritik.

Falks material består av 97 byggnadskonstruktioner med grundläggningsdepositioner. Fynden är samlade från Skåne och Danmark och är relativt jämt fördelade över tid från tidiga medeltiden till moderna tiden (Falk 2008, s. 32–33). I sin analys märker Falk att materialet före år 1600 uppvisar en stor spridning med många olika artefaktslag. Under modern tid (1800–2000) formaliseras antalet artefaktslag till att främst bestå av jydepottor (stora keramikårl), mynt och hästkranier. I Falks material är hästkranierna vanligen deponerade under golvet, men från medeltiden finns det exempel på kranier deponerade i sylben också. I ett fall har en hästskalle hittats

under en ugn. Under modern tid är hästskallarna uteslutande hittade under golvet. Gällande övriga föremålstyper är det i brist på material svårt att identifiera mönster (Falk 2008, 127–130).

Hittills tycks mitt material korrelera med Falks i det avseendet att urvalet av föremålstyper är stort före 1800. Inga föremålgrupper träder tydligt fram. Med hjälp av folkloren kan vi se att, fast jydepottor inte är kända i det finska materialet, sakerna till gömman gärna under modern tid valdes av tre alternativ: mynt, kvicksilver och hästkranier. Så det ser ut som att en liknande formalisering av artefaktvalet har skett i Finland som i södra Skandinavien under modern tid.

Hästkranier har alltså varit vanliga i båda undersökningsområdena, men Falks observationer gällande deras kontexter är intressanta jämförda med det finska folklorematerialet. Än så länge finns det inte många exempel på faktiska fynd av hästben i mitt material. En hästskalle hittades 1993 under den norra väggen av en ekonomibyggnad från 1500- eller 1600-talet under arkeologiska utgrävningar i Helsingfors Gammelstaden (Heikkinen, pers. medd. 2008-11-24). I två fall under 1950-talet hittades hela hästskelett i »murgrunden», d.v.s. under ugnen, när gamla

hus renoverades. Båda exemplen är från Österbotten, det ena från Halsö och det andra från Jurva (Helamaa 2004, s. 144; Siltala 2006). Möjligen låg ett hästskelett som hittades under utgrävningar i Lahtis 1997 under ett golv: i alla fall låg det intill en härdgrund, men eftersom alla överliggande lager på platsen var förstörda är det svårt att vara säker (Wahl et al. 1997, s. 45). Jag har ännu inte ännu tagit med detta exempel i mitt material men kommer kanske att göra det efter källkritisk begrundan.

Folkloren visade dock att hästkranier gärna valdes till byggnadsgömmor under 1800-talet. Av 51 exempel på hästkranier nämnda i mitt folklorematerial är 86% placerade i en ugnskonstruktion, 10% under ett golv och 4% under en vägg. Mönstret är alltså mycket olikt det som Falk (2008, s. 128) märker i sitt material, där hästkranier oftast är placerade under golvet. Hon menar att placeringen under golvet delvis kan förklaras av deras storlek, men i ljuset av den finska folkloren är det sannolikare att andra skäl orsakat mönstret. Det är möjligt att förklaringen hänger ihop med faktum att i Falks forskningsområde förknippades hästkranier i modern tid med jydepottor. De återfinns rumsligt tillsammans, och informanter uppger visat att de hade haft samma funktion att förbättra akustiken i golven (Falk 2008, s. 127–128, 178). De finska moderna hästkraniererna har haft en annan funktion. Troligen har skillnaden i depositionsmonstret också andra förklaringar än detta, för skillnaden är djupare än bara angående hästben.

Falk observerar i sitt material att depositioner under medeltiden företrädesvis sker i vägglinjer och sällan i stolphål, under golv eller i härd/ugn. Depositionerna från tidig modern tid uppvisar ett annorlunda mönster än tidigare. Två tredjedelar av de kända depositionerna är nedlagda i mitten av byggnaden, men det finns ett tydligt samband mellan myntfynd och väggar. Nedläggningar från modern tid förekommer främst under golv. Depositioner i härd/ugn är mycket få under historisk tid i Falks forskningsområde; härden finns representerad i bara två eller tre fall från medeltiden (Falk 2008, s. 105–106, 135–147).

I mitt material återkommer fynd i härdkonstruktioner under hela tidsutsträckningen. Av

nio medeltida fynd är fyra (44%) från härdar. Till exempel hittades i Åbo år 2005 en hammare inmurad i en ugngrund från tidiga 1300-talet som var murad av obränt tegel (Ratilainen, i tryck). Av sexton fynd från 1600- eller 1700-talen är fem (31%) från härdar. För tillfället ser det alltså ut som om valet att gömma i härd har blivit mindre vanligt över tid, men man ska komma ihåg att materialet är litet och representativiteten måste ifrågasättas. Ett exempel från 1600-talet är också från Åbo. I en fyrkantig härdgrund påträffades en hartass i det norra hörnet och en i det södra (Tuovinen et al. 2006, s. 34–35; karta 2.289). Av nitton fynd från 1800- och 1900-talen är åter fyra (21%) från härdar (t.ex. de två österbottniska hästskelettfynden ovan). Ett intressant sammanträffande är att samma andel, 21%, återkommer också i folkloren (fig. 2). Det är dock inte realistiskt att dra några större slutsatser av detta i det här skedet. Det viktiga är att det finns en distinkt skillnad i depositionsmonstret angående härdar i Finland respektive södra Skandinavien. Ännu är det för tidigt att svara på frågan varför.

Som jag nämde ovan framträder ingen föremålsgrupp tydligare än de andra. Noteras ska dock att en grupp som inte nämns i folkloren återkommer både i mitt och i Falks material, nämligen slipstenar och brynen. Falks beskriver t.ex. ett bryne hittat i vägglinjen på ett medeltida hus i Malmö och fyra brynstensdelar under ett golv daterat till 1600- eller 1700-talet i Småland (Falk 2008, s. 115). I mitt material finns för tillfället fyra exempel på brynen. Det mest slående är från Åbo, där ett bryne hittades mellan några stolpar och tre brynstenskärvor låg vid änden av en golvbräda tillhörande samma golvkonstruktion som stolparna. Golvet kunde inte dateras säkert, men det tillhör tiden 1600–1800 (Ainasoja 2004, s. 11, karta 20). Det är alltså mycket viktigt att också lägga märke till föremål som inte nämns i folkloren, särskilt när det ser ut som valet av föremål har formaliserats upp till modern tid.

Betydelser i folkloren och tolkningar förknippade med byggnadsgömmor

I avsnittet ovan om folkloren i Finland finns några exempel från *Finlands svenska folkdiktning* som illustration. De är valda så att de oftast förekom-

mande förklaringarna till gömmorna i folkloren, d.v.s. under modern tid, kommer fram. När en förklaring har getts till gömmandet handlar det ofta om en önskan att få lycka till byggnaden. Mycket ofta, särskilt när det gäller fåhus, har gömman en skyddsmagisk funktion. Man ville skydda djuren mot avundsjuka grannars »onda önsningar», som man faktiskt trodde kunde skada boskapen. Lyckan och skyddsmagin hör ihop, för i det finska bondesamhället användes ordet »lycka» med samma magiska laddning som i det svenska. Andras avund hotade lyckan och lyckan kunde stjälas genom trolldom (Virtanen 1999, s. 230–280; Schön 2005, s. 163–164). Förklaringarna om lycka och skyddsmagi förekommer särskilt ofta om gömman placerats i ett fåhus och om den hör ihop med tröskeln.

När man gömde föremål i boningshus hade gömmandet oftare en annan förklaring än skyddsmagi eller lycka. Särskilt mynt gavs ibland annorlunda förklaringar. Ett mynt kunde vara ett offer till husrået (fin. *haltia*), eller en avgift till rået för marken man byggde på. Mycket ofta kunde en slant gömd i boningshuset fungera som rikedomens kärna, för gården skulle aldrig sakna pengar om man hade en myntgömma i huset. Om gömmorna i härden fick upptecknarna också ofta andra upplysningar än bara om lyckoönskan, t.ex. att hästskallarna skulle skrämra bort ohyra, särskilt stickande insekter. Till skillnad från södra Skandinavien och t.ex. Britannien gav man i Finland inga akustiska förklaringar åt hästskallarna, inte ens när de låg under golvet (om akustiska förklaringar, se t.ex. Sandklef 1949; Merrifield 1987, s. 121–128). Ormgömmorna i härden förklaras gärna på samma sätt som hästkranterna. Gömman i bastuugnen får oftast klargörandet att bastun blir ren och inte alstrar kolmonoxid när den finns på plats. I några fall förekommer en förklaring om fruktbarhetsmagi, men det tycks inte vara någon vanlig motivering. Oftast är väl fruktbarheten något som ingår i lyckan.

De ovannämnda förklaringarna har en positiv karaktär. Man har i sin egen byggnad med en positiv avsikt gömt något för att skydda, få lycka, hålla huset rent och rikt. Men det finns också en hel del negativa förklaringar till gömda föremål i hus. När man har gömt något i en grannes byggnad har det varit för att skada invånarna, oftast

för att fördärva lyckan med husdjuren. Alla föremål som användes i positiva gömmor gick även att använda i negativa. Det var alltså tanken bakom handlingen som gällde, inte så mycket föremålets karaktär. Trollpåsar hör dock oftast till illvillig magi, och något oftare handlar det om djur- eller människoben än andra föremål i negativa gömmor. Gömmornas kontexter är de samma som i de positiva gömmorna. I allmänhet är det alltså inte möjligt att på grundval av en hittad gömma säkert tolka om dess betydelse har varit positiv eller negativ. Den illvilliga gömman är dock positiv i det avseendet att aktören själv önskade få den lycka som hon hoppades ta från grannen.

Forskare har diskuterat i vilken grad man kan använda dessa moderna upplysningar om gömmornas betydelse som hjälp att tolka depositioner i arkeologiska kontexter (Falk 2008, s. 173–183). Även de som starkt har försvarat folklorens nyttighet som hjälpmedel för att tolka depositioner även från förhistorisk tid har påmint om att gömmornas betydelser kan ha förändrats över tid (t.ex. Paulsson-Holmberg 1997, s. 167). Folkloren ger en inblick i bruket med byggnadsgömmor under 1800-talet och tidiga 1900-talet. Det är möjligt att föreställningarna ändrats långsamt, men redan förändringarna i depositionsmonstret visar att det faktiskt handlar om en dynamisk tradition (Falk 2008, s. 59, 184–201). Folkloren ger alltså en referenspunkt där man kan börja tolkningen, och som sådan är den mycket användbar så länge man kommer ihåg källkritiken och att förklaringarna inte är statiska. Att helt överge dessa tolkningar, som har sitt ursprung hos folk som faktiskt har nedlagt gömmor och förklarat dem på detta sätt, skulle inte vara befogat, i alla fall inte då man utforskar historiska traditioner.

I Finland har Vesa-Pekka Herva, Timo Ylimaunu och Risto Nurmi fört en intressant diskussion (t.ex. Herva & Ylimaunu 2009; Herva & Nurmi 2009) om folktrons felaktiga tolkningar och den forna människans förhållanden till sin miljö och sina ting. Som exempel använder de bl.a. depositioner i byggnader och på gårdar i Torneå daterade till 1600- och 1700-talen. Diskussionen följer en kritik som t.ex. Joanna Brück har framfört beroende hur ordet ritual har (miss)förståtts och används. Grundtanken gällande folktron är att vi

har förbisett uttrycken för folktro i arkeologiska kontexter för att vi felaktigt förstått den som någonting liknande kristendomen, d.v.s. en tro på övernaturliga väsen man inte kunde uppfatta empiriskt. (Man kan dock lika väl fråga om vi kanske missförstått kristendomen i gångna tider.) I stället ska folktro förstås som inbäddat i traktens sätt att begripa och relatera till den materiella världen i det vardagliga livet, anser dessa forskare.

Det handlar alltså om ett relationellt tänkesätt som föreslår att organismer och ting inte har någon inre essens, utan deras egenskaper är beroende på kontexter och relationer med andra ting. Hur världen fungerar beror på aktörens relationer med världen (Herva & Ylimaunu 2009). Jag ser det här kravet på ett relationellt tankesätt som ett tecken på ändringar i sätten vi som forskare förstår ritual, magi eller folktro som en helhet. Det är alltså frågan om en hurdan attityd vi tar till ting som enligt modern vetenskap är felaktig tro om hur världen fungerar. Kritiken är riktad mot inställningen att allt som är oriktigt i en modern världsbild är obegripligt, betydelseöst eller marginellt som forskningsobjekt. Det är viktigt att minnas att sättet att se och begripa världen och det som är naturligt och övernaturligt har varit olika i olika tider (Falk 2008, s. 69–73). Men det här tycks alltså vara en etablerad trend bland forskare inom det nämnda fältet (t.ex. Kieckhefer 1994; Brück 1999).

Förklaringarna som folk gav till gömmorna under 1800-talet hade inte alltid att göra med väsen eller krafter som med dagens synsätt skulle klassas som övernaturliga (t.ex. häxor och trolldom), fast de är grupperade under »folktrö» i arkivet. Det kan användas som illustration till det ovannämnda sättet att förstå folktron som inbäddad i de vardagliga relationerna med omgivningen. Man kan förstås utgå från idén att ohyra sågs som demoniska väsen (vilket också är väldokumenterat, se t.ex. Wolf-Knuts 1991, s. 135; Valk 1997, s. 96–97), men man kan också granska relationerna mellan människan och insekter och andra smådjur utan att gå in på deras från vårt perspektiv »övernaturliga» ursprung. Tanken att en hästskalle skulle kunna skrämra bort ohyra kan likväl ha haft sitt ursprung i föreställningar om hästens magiska egenskaper (Moni-

kander 2006; Hukantaival 2009), men det viktiga i det här fallet är att i denna kontext har hästskallen egenskapen att hindra ohyra. Det var vardaglig verklighet enligt den här synen.

Det är möjligt att granska byggnadsgömmornas betydelser från många olika håll. Kanske är det mest fruktbart att ta med olika tolkningsmöjligheter i forskningen. Ännu har jag inte analyserat mitt arkeologiska/etnologiska material angående möjliga tolkningar. Frågan om relationalt är intressant och kräver en mera detaljerad diskussion i ett annat sammanhang.

Referenser

- Ainasoja, M., 2004. *Turku Yliopistonkatu – Kauppiaskatu kaukokylmäkaivaannot. Kaukokylmälinjan arkeologinen seuranta ja kartoitus*. Åbo museicentral.
- Beilke-Voigt, I., 2007. *Das „Opfer“ im archäologischen Befund. Studien zu den sog. Bauopfern, kultischen Niederlegungen und Bestattungen in ur- und frühgeschichtlichen Siedlungen Norddeutschlands und Dänemarks*. BAF 4. Rahden/Westfahlen.
- Bradley, R., 2005. *Ritual and Domestic Life in Prehistoric Europe*. London.
- Brück, J., 1999. Ritual and Rationality. Some Problems of Interpretation in European Archaeology. *European Journal of Archaeology* 2:3. London.
- Carlie, A., 2004. *Forntida byggnadskult. Tradition on regionalitet i södra Skandinavien*. Skrifter 57. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar. Stockholm.
- Falk, A.-B., 2008. *En grundläggande handling. Byggnadsoffer och dagligt liv i medeltid*. Vagar till Midgård 12. Lund.
- Fingerlin, I., 2005. Gebäudefunde unter Dächern und Zwischen Böden. Ericsson, I. & Atzbach, R. (red.). *Depotfunde aus Gebäuden in Zentraleuropa. Concealed Finds from Buildings in Central Europe*. Archäologische Quellen zum Mittelalter 2. Berlin.
- Finlands svenska folkdiktning* VII, Folktrö och trolldom, 3. Människan och djuren. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 337. 1952. Helsingfors.
- Fsvf. *Finlands svenska folkdiktning*.
- Gazin-Schwartz, A. & Holtorf, C., 1999. "As long as ever I've known it..." On folklore and archaeology. Gazin-Schwartz, A. & Holtorf, C. (red.). *Archaeology and Folklore*. London.
- Helamaa, E., 2004. *Vanhain rakentajan sanakirja. Rakentamisesta, rakennuksista ja rakenteista*. Helsingfors.
- Herva, V.-P. & Ylimaunu, T., 2009. Folk Beliefs, Special Deposits, and Engagement with the Environment in Early Modern Northern Finland. *Journal of Anthropological Archaeology* 28:2. Amsterdam.
- Herva, V.-P. & Nurmi, R., 2009. Beyond Consump-

- tion: Functionality, Artifact Biography, and Early Modernity in a European Periphery. *International Journal of Historical Archaeology* 13:2. New York.
- Hukantaival, S., 2006. »...Sillä noita ei sellaisen kynnyksen yli pääse!» – Rakennusten rituaaliset kätköt. Pro gradu-uppsats i arkeologi. Åbo universitet.
- 2007. Hare's feet under a hearth – discussing 'ritual' deposits in buildings. Immonen, V. et al. (red.). *Hortus novus. Fresh approaches to medieval archaeology in Finland*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XIV. Åbo.
- 2009. Horse Skulls and »Alder-Horse»: the Horse as a Depositional Sacrifice in Buildings. *Archaeologia Baltica* 11. Klaipėda.
- Issakainen, T., 2004. Taikatekstien arkistokontekstit ja hermeneuttinen tutkimusote. Kurki, T. (red.). *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Helsingfors.
- Kieckhefer, R., 1994. The Specific Rationality of Medieval Magic. *The American Historical Review* 99:3. Chicago.
- Merrifield, R., 1987. *The Archaeology of Ritual and Magic*. London.
- Monikander, A., 2006. Borderland-stalkers and Stalking-horses. Horse sacrifice as Liminal Activity in the Early Iron Age. *Current Swedish Archaeology* 14. Stockholm.
- Paulsson-Holmberg, T., 1997. Iron Age building offerings. A contribution to the analysis of a die-hard phenomenon in Swedish preindustrial agrarian society. *Fornvännen* 92.
- Ratilainen, T., i tryck. Tiilen käytöstä 1300-luvun Turussa. *Raportteja/Turun museokeskus – Rapporter/Åbo museicentral* 20. Åbo.
- Sandklef, A., 1949. Singing Flails. A Study in Threshing-Floor Constructions, Flail-Threshing Traditions and the Magic Guarding of the House. *FF Communications* 136. Helsingfors.
- Schön, E., 2005. *Folktrons ABC*. Stockholm.
- Siltala, H., 2006. Reinikan pohjoiseinä on paanun mallista pärettä. *Pohjalainen* 24.3.2006. Vasa.
- Tuovinen, T. et al., 2006. Turku VI/2/9: *Turun kaupunginkirjasto. Kaupunkiarkeologinen kaivaus II-vaihe: Kirjastotalon kellarikerros ja uudisrakennusosa 2004–2005*. Utgrävningsrapport. Åbo museicentral. Åbo.
- Valk, Ü., 1997. *Perkele. Johdatus demonologiaan*. Tammerfors.
- Virtanen, L., 1999. *Suomalainen kansanperinne*. Helsingfors.
- Wahl, H-M.; Poutiainen, H.; Sipilä, M.; Teinonen, A. & Uotila, M., 1997. *Lahti Kauppatori. Arkeologiset pelastuskaivaukset Lahden kauppatorilla 18.8.– 21.11. 1997*. Utgrävningsrapport. Museiverket. Byggnads-historiska avdelningens arkiv. Helsingfors.
- Wolf-Knuts, U., 1991. *Människan och djävulen. En studie kring form och funktion i folklig tradition*. Åbo.

Summary

This paper discusses deliberate deposits made in buildings of the historic period in Finland. The research material mainly emphasises folklore (517 cases) while the archaeological/ethnological material is more modest (44 cases). Comparisons are made with recent results from southern Scandinavia. The problems discussed in research regarding building deposits often deal with how to distinguish a deliberate deposit from a dropped object and what terminology is appropriate when describing deposits or their interpretation. Scholars have reached different conclusions or compromise solutions. Still, every potential deliberate deposit must be carefully interpreted. There has also been much discussion of the terms “magic”, “ritual”, “offering” and “sacrifice” in relation to deposits. It has even been suggested that such terms should be abandoned altogether. There is no consensus on the issue.

Finnish folklore collected during the 19th and early 20th centuries indicates that the objects preferred for deposition at the time were coins, mercury and horse skulls. Coins and mercury were often placed in or under a threshold or in the corner of the building. Horse skulls were most frequently placed in a hearth or oven structure. Of the buildings mentioned in connection with deposits, dwellings and barns are most common. Compared to southern Scandinavia, there are some interesting differences and similarities in the Finnish material. The choice of object to deposit seems to have been formalised up until modern times in both regions. The hearth/oven was a preferred context during the whole period

in Finland while in southern Scandinavia it was rare. So even though horse skulls have been deposited in both regions, their contexts vary: in Finland they were often under the hearth/oven, while in Southern Scandinavia they were put under the floor.

When interpreting deposits it is fruitful to know the meanings ascribed to the custom in modern times. Still it is important not to become fixed in these interpretations as meanings change over time. In Finnish folklore, many meanings have to do with luck and protective magic, protecting the building from malicious intent and witchcraft. However, similar deposits made in a neighbor's building were themselves driven by malicious intent. The deposited objects and contexts of choice were no different in malicious deposits than in luck-bringing ones. The horse skulls are most often described as keeping vermin from the building, and no acoustic explanations are given in Finland in contrast to southern Scandinavia and England.

The building deposits may be given various interpretations. Finnish scholars have called for relational thinking in interpreting folk beliefs. Such thinking suggests that things do not have fixed properties or any inner essence, and causation is not limited to simple mechanistic cause-and-effect operations. How the world is perceived to work is based on context. This call for relationality is linked to the discussion about the (mis)use of the terms “ritual” and “magic”. This discussion is relevant to the study of building deposits deserved more detailed consideration.